तेरी प्यारी प्यारी सूरत को...

१९ ४९-५० च्या सुमारास प्रदर्शित झालेल्या राज कूपरच्या 'बरसात' या चित्रपटाने हिंदी चित्रपट संगीतात क्रांती केली. गीतांच्या चाली ढंगदार, खळाळत्या आणि 'लिल्टिंग' झाल्या. या क्रांतीचे जनकत्व ज्यांच्याकडे जाते त्या राज कपूर, शंकर, जयकिशन, शैलेन्द्र, लता मंगेशकर यांच्या बरोबरीनेच हसरत जयपुरी या गीतकाराचा उल्लेख केल्याशिवाय हा षट्कोन पूर्ण होऊ शकत नाही. उर्दू मातृभाषा असणाऱ्या हसरत जयपुरींनी हिंदी भाषा कळणाऱ्याला सहज कळतील अशीच गीते लिहिली. शब्दांचा फुलोरा, चमकदार कल्पना यांच्या आहारी न जाता गीतांमधला आशय रसिकांपर्यंत ते सहज पोचवू शकत असत.

तेरी प्यारी प्यारी सूरत को किसीकी नजर ना लगे... चष्मेबद्दूर
मुखडे को छिपा लो आँचल में, कहीं मेरी नजर ना लगे... चष्मेबद्दूर ।।धृ।।
यूँ न अकेले फिरा करो, सबकी नजर से डरा करो
फूल से ज्यादा नाजुक हो ,तुम चाल संभलकर चला करो
जुल्फों को गिरा लो गालों पर, मौसम की नजर ना लगे।।१।।
एक झलक जो पाता है, राही वहीं रुक जाता है
देखके तेरा रूप सलोना, चांद भी सर को झुकाता है
देखा ना करो तुम आईना, कहीं खुद की नजर ना लगे।।२।।

● हसरत जयपुरी
चित्रपट- ससुराल
गायक- मोहम्मद रफी
संगीत- शंकर-जयकिशन
पडद्यावर- राजेंद्रकुमार, बी. सरोजादेवी

१९६१ साली पडद्या पाहिलेल्या 'ससुराल' या विनोदी चित्रपटातले 'तेरी प्यारी प्यारी सूरत को...' हे अत्यंत लोकप्रिय गीत हे हसरत जयपुरींचे सर्वाधिक लोकप्रिय आणि त्यांचे प्रत्येक वैशिष्ट्य दृग्गोचर करणारे गीत आहे. प्रेम आणि या विषयावरची गीते म्हणजे चित्रपटसृष्टीचा प्राणच. त्यांचा अर्थ कोणालाही कळणारा. मात्र 'चष्मेबद्दूर' या बहुधा चित्रपटगीतात पहिल्यांदाच वापरल्या गेलेल्या शब्दांचा अर्थ उलगडून सांगितला तो 'बिनाका' गीतमालेच्या अमीन सयानींनी! त्यामुळे 'चष्मेबद्दूर' म्हणजे 'वाईट नजरांपासून तू दूर राहो' हे सर्वांना बरोबर कळले. (नंतर २० वर्षांनी सई परांजपे यांनी याच नावाचा निखळ विनोदी चित्रपट दिग्दर्शित केला.) प्रेयसीला जपणाला प्रियकर तिला 'फूलसे ज्यादा नाजुक हो तुम' म्हणतो; ते मनाला भिडते. (या गीतानंतर जवळजवळ दीड दशकांनी मंगेश पाडगावकरांनीदेखील 'फुलांनी जखमी करावयाचे' अशी साधर्म्य दाखवणारी ओळ लिहिली!)

पहिल्या कडव्यात कवितेच्या अंगाने जाणारे हे गाणे दुसऱ्या कडव्यात 'पर्फेक्ट' गीत बनते. त्यामुळे ती भावना फक्त 'ससुराल'च्या नायकाची न राहता समस्त चित्रपटांच्या नायकांची झाली आहे. प्रियकर- प्रेयसींचा हक्काचा सखा चंद्रच हिच्या सौंदर्याला दाद देतो आहे, मग आणखी काय पाहिजे!

या गीताचे सहज, सुंदर, सोपे शब्द, त्यांना अनुरूप आणि सामान्य रसिकाला आवडेल आणि त्याच्या ओठांवर पटकन रुळेल अशी चटकदार चाल, चालीला उठाव देणारा वाद्यवृंद, हे गीत राजेंद्रकुमारसाठीच गायले गेले आहे याची सहजतेने जाणीव करून देणारे मो. रफी यांचे गायन, गीताच्या चित्रीकरणाचे अचूक 'टेकिंग' आणि गीत ज्या कलाकारांवर चित्रीत झाले आहे त्यांचा योग्य अभिनय या सर्व गोष्टींमुळे केशरी चुना घातलेल्या पानासारखे गीत रंगले आणि फार थोड्या काळात आसेतुहिमाचल लोकप्रिय झाले. त्या काळात (१९६१) गाण्याची लोकप्रियता ग्रामोफोनोवर वाजणाऱ्या तबकड्या, रेडिओ सिलोन (विशेषतः बुधवारची 'बिनाका गीतमाला'), विविध भारती आणि 'फिल्मफेअर' पारितोषिक यांद्वारा आजमावली जायची. या सर्व माध्यमांतून या गीताने आपली जाणीव सातत्याने करून दिली. १९६१ चे उत्कृष्ट पार्श्वगायनाचे 'फिल्मफेअर' पारितोषिक मो. रफीला या गीतासाठी मिळाले आणि 'बिनाका'च्या वार्षिक कार्यक्रमात या गीताचे स्थान पहिल्या पाचात होते.

● प्रकाश चान्दे

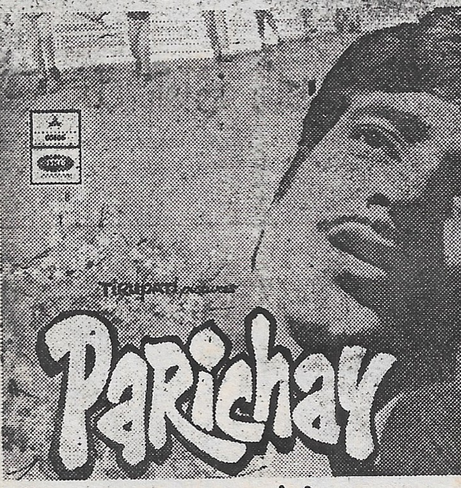
सोमवार, १२ नोव्हेंबर २००१

मुसाफिर हू यारों...

मुसाफिर हू यारों, ना घर है ना ठिकाना
मुझे चलते जाना है, बस चलते जाना।।धृ।।
एक राह रुक गई, तो और जुड़ गई
मैं मुड़ा तो साथ साथ, राह मुड़ गई
हवाके परोंपर मेरा आशियाना।।१।।
दिन ने हाथ थामकर इधर बिठा लिया
रात ने इशारे से उधर बुला लिया
सुबह से शाम से मेरा दोस्ताना।।२।।

हळुवार शब्दरचना. त्यातून प्रकट होणारं आशयघन सामर्थ्य आणि मध्येच येणारी प्रतीकात्मकता ही गुलजारजींच्या गीताची वैशिष्ट्यं म्हणता येतील. काळाच्या पुढे असणारा अर्थ, प्रवाहीपणा, कुणाही संगीतवेड्याला खुणावणारे शब्द, उपजत लय, गेयता अशी अनेक वैशिष्टं त्यांच्या गीतांत आढळतात. एवढं असूनही म्हटलं तर कठीण, म्हटलं तर सोपी. आपल्या मसठीत आरती प्रभू होते तसे. असंच एक गीत 'परिचय' चित्रपटात त्यांनी लिहिलंय. जगप्रसिद्ध 'साऊंड ऑफ म्युजिक'वर हा चित्रपट बेतला [illegible]. चालणं, चालत जाणं हे माझं काम आहे. अखेर प्रवासीच ना. त्याला असतं ना घर, ना ठिकाना. जीतेंद्र जेव्हा या गावाहून त्या गावाला नोकरीसाठी जात असतो तेव्हा पार्श्वभूमीला हे शब्द येतात. एक रस्ता थांबला तर दुसऱ्या रस्त्याची वाट आपल्याला शोधावीच लागते आणि ती सापडतेही. कारण आकाशाची छत्रछाया ज्याला लाभलेली आहे त्याला हे क्रमप्राप्त आहे. दिवसाने हाताला धरून जवळ बसवलं पण रात्रही काही सोडून देत नव्हती. तीही खुणावत होती.

सकाळ आणि संध्याकाळ ही दोन टोकं या प्रवासाचे जणू मैत्रच.

प्रवासी नायकाचे श्रीमंत नायिकेबरोबर भावबंध जुळतात. पण त्याला यातला फोलपणा कळतो पार्श्वभूमीला वाजत राहतात. त्यावेळी आपल्याला या गाण्याच्या आणखी वेगळ्या अर्थाची ओळख पटते.

आणखी एक विशेष.

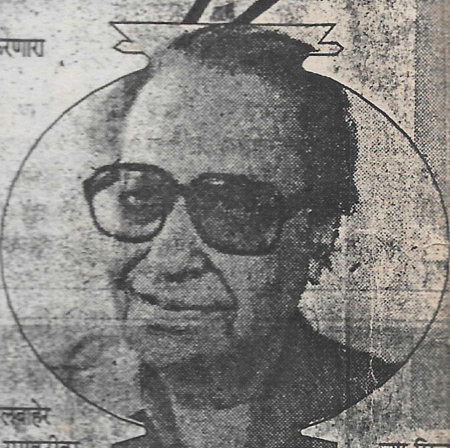
सुरुवातीला चित्रपटात दिसणाऱ्या या गाण्यात नायक टांग्यातच बसलेला असतो पण तो येताना दाखवलेला आहे आणि पुन्हा हे गाणे पडद्यावर दिसते तेव्हा हा प्रवास उलट्या दिशेने होत असतो म्हणजे, नायक जात असतो. गुलजारच्या काव्यप्रतिभेबरोबरच दिग्दर्शनाचंसुद्धा कसब इथं दृष्टीस पडतं.

● रामकृष्ण चव्हाण

● गुलजार
चित्रपट- परिचय

शब्द शब्द दिवे !

ऐ मेरे प्यारे वतन

गीतकार प्रेम धवन हा त्याच्या नावाप्रमाणेच जीवनावर प्रेम करणारा हरहुन्नरी कलावंत. खरं तर गीतं लिहिण्याबरोबर 'डान्सर', 'कोरीओग्राफर', संगीतकार, डॉक्यूमेंट्री फिल्म प्रोड्यूसर, 'दिग्दर्शक', अशी इतर अंगेही समर्थपणे पेललेला हा गीतकार तसा उपेक्षितच राहिला. रशियामध्ये होणाऱ्या युथ फेस्टिवलमध्ये भाग घेण्यासाठी भारतीय कलावंतांच्या ताफ्याचा काबूलमध्ये मुक्काम होता, तेव्हा हॉटेलबाहेर काही पठाण 'रबाब' या तारवाद्यांच्या सुरावटीवर गाणं गात होते. निरभ्र आकाशातले चंद्रताऱ्यांच्या संगतीने येणाऱ्या सुरांनी प्रेम धवनला भारावून टाकले ! दरमजल करत ते रशियाला पोहोचले तेव्हा दिवाळी जवळ आली होती. रशियन हायकमिशनने कलाकारांसाठी एक खास कार्यक्रम योजला होता व त्यासाठी प्रेम धवनला एक गीत लिहायला सांगण्यात आले होते. रात्रभर प्रेम धवन बिछान्यावर तळमळत होता, घरची तीव्र आठवण होत होती, परंतु गीतासाठी 'स्फूर्ती' मिळत नव्हती. रात्री केव्हातरी जाग आली तेव्हा 'रबाब'चे 'ते' सूर त्यांच्या कानात रुंजी घालू लागले ; त्याच 'मीटर'वर भराभर शब्द स्फुरले व 'ऐ मेरे प्यारे वतन' या अजरामर गीताचा जन्म झाला ! प्रेमजी मुंबईला पोहोचले तेव्हा शरदचंद्राच्या कथेवरून बिमल रॉय 'काबुलीवाला'ची निर्मिती करत होते तेव्हा दूर परदेशात राहणाऱ्या पठाणाला आपल्या मायदेशाची; मुलीची आठवण येऊ लागते तेव्हा

● प्रेमधवन
चित्रपट : काबुलीवाला
संगीतकार : सलिल चौधरी
गायक : मन्ना डे
पडद्यावर : बलराज साहनी

ऐ मेरे प्यारे वतन ऐ मेरे बिछड़े चमन तुझपे दिल कुर्बान
तू ही मेरी आरज़ू तू ही मेरी आबरू तू ही मेरी जान...
तेरे दामन से जो आयें उन हवाओं को सलाम
चूम लूँ मैं उस ज़ुबाँ को जिसपे आये तेरा नाम
सबसे प्यारी सुबह तेरी सबसे रंगीं तेरी शाम
तुझ पे दिल कुर्बान... ।।धृ।।

माँ का दिल बनकर कभी सीने से लग जाता है तू
और कभी नन्हीं सी बेटी बन के याद आता है तू
जितना याद आता है मुझको उतना तड़पाता है तू
तुझ पे दिल कुर्बान... ।।१।।

ख़ुश रहें गलियाँ तेरी खेला मेरा बचपन जहाँ
ख़ुश रहें राहें जहाँ छेड़ी थी दिल की दास्ताँ
ख़ुश रहे तू मेरे हमदम, मेरे दिलबर, मेरी जाँ
तुझ पे दिल कुर्बान... ।।२।।

चाहे तेरे पास हूँ या तुझ से कोसों दूर हम
है यही दिल की तमन्ना तेरे ज़र्रों की क़सम
हम जहाँ पैदा हुए, निकले वहीं पे जा के दम
तुझ पे दिल कुर्बान... ।।३।।

त्या सिच्युएशनला गाणं हवं होतं व प्रेम धवनचं हे गीत त्यांना ऐकताक्षणीच आवडलं. संगीतकार सलील चौधरींनी, मन्नाडेकडून खास 'दबलेल्या' अशा आवाजात रेकॉर्ड करून घेतलं ! काबुलीवालामध्ये चपखलपणे बसलेलं हे गीत

त्याचं खास आकर्षण ठरलं !

बलराज सहानीने 'काबुलीवाला' पठाणाच्या रोलसाठी त्यांच्या वस्तीत जाऊन त्यांच्या चालीरीती, हावभाव शिकून घेतले होते. बरीच वर्षे परदेशात राहिल्यानंतर घरच्या 'वतन'च्या आठवणीने बेचैन होणाऱ्या माणसाचं दुःख तोच जाणे. ते दुःख प्रेम धवनच्या समर्थ लेखणीतून या गीतात व्यक्त झालंय. काबुलीवाला नेहमी ज्या लहान मुलीचे लाड करायचा ती 'बिटीया' बघता बघता मोठी होते, तेव्हा तीव्रतेने त्याला घरची याद सतावू लागते व तो गातो.

मां का दिल बनके कभी सीनेसे लग जाता है तू
कभी नन्ही सी बेटी बनके याद आता है तू...

पोटापाण्यासाठी परदेशात जाऊन राहिलेल्या कोणत्याही माणसाने हे गीत ऐकल्यावर ऊर भरून येऊन डोळ्यात पाणी तरारल्याशिवाय राहणार नाही. यातच त्या गीताची महानता आहे. 'काबुलीवाल्या' बलराज सहानीच्या तोंडी ते गीत गाजलं, या गीताद्वारे प्रेम धवन अजरामर झाला !

● प्रकाश जोशी

शब्द शब्द दिवे!

सूर आधी की शब्द?

मला वाटतं सूरच आधी...!
मी एक गायक आहे म्हणून हे म्हणत नाहीये. उलट सूर आणि शब्दांवर माझा सारखाच जीव आहे...
पण आधी सूरच का लक्षात राहतात?
धुन किंवा चालच का मनात फिट्ट बसते?
काव्याची समज येईपर्यंत हे असंच होत राहिलेलं आहे की, शब्द हे केवळ चालीचा आधार वाटत राहिले... त्यांचं स्वतंत्र अस्तित्व लक्षातच आलं नव्हतं...
या विचारानेही आता अपराध्यासारखं वाटतं आणि खूप काही आपण गमावत होतो असंही वाटतं.. वाटतं की या कवींनी आपल्या ओंजळीत चांदणं दिलं पण आपण तिकडे बघितलंसुद्धा नाही..
ऐकण्याचा शौक बुलंदीवर असला तरी भाषेचाही प्रश्न होताच..
चित्रपटातली उर्दू-नुमा हिंदी भाषा (ऐकायला गोड वाटत असली तरी) तशी अपरिचितच होती...
एखादा शब्द चुकीचा ऐकला तरी पूर्ण अर्थच बदलून जायचा. त्या शब्दाचा खरा अर्थ कळेपर्यंत स्वत: काढलेला अर्थच बरोबर वाटायचा. असे अनर्थमय प्रसंग खूप आहेत...
प्यार पर बस तो नहीं है मेरा, लेकिन फिर भी, ये बता दे के तुझे प्यार करूं या ना करूं!
धांदलींत म्हणा किंवा कसे ही, 'पर बस' हा शब्द त्या काळी मी 'परबत' असाच ऐकायचो आणि, "भले ही माझं प्रेम पर्वतंएवढं उंच व भव्य-दिव्य नसेल म्हणून काय मी तुझ्यावर प्रेमच करू नये?" असा अर्थ काढून खूश व्हायचो.. फार उशिरा खरा अर्थ ध्यानात आला तेव्हा मात्र स्वत:चंच हसू आलं, थोडा खजीलही झालो.. पण असो!...
राजा मेहंदी अली खान हे एक मोठे शायर व हिंदी सिनेसृष्टीतील एक नामचिन गीतकार होते.. या 'राजा' माणसाच्या वाट्याला फार चित्रपट आले नाहीत व संगीतकारही थोडेच आले... पण मदन मोहन व राजा

मेहंदी अली खान यांचा मेळ छान जमून आला होता.. त्यांच्या अनेक अजरामर गाण्यांपैकी मला भावलेलं 'अगर मुझसे मोहब्बत है, मुझे सब अपने गम दे दो' हे गाणं मी निवडलं आहे...
रसग्रहण म्हणजे अर्थ सांगणे नव्हे... शिवाय 'शब्द चुकीचा ऐकला' वगैरे समस्याही पूर्वीसारखी आता नाही.) काव्य हे बहुआयामी असतं... अर्थाच्या अनेक छटांनी नटलेलं... प्रत्येक रसिकाला आपला एक अर्थ त्यात गवसतो आणि हा अर्थ कवीला अभिप्रेत असलेल्या अर्थापेक्षा वेगळाही असू शकतो. म्हणूनच असं म्हणतात की, "कोणतंही

अगर मुझसे मोहब्बत है, मुझे सब अपने गम दे दो
इन आँखों का हर इक आँसू मुझे मेरी कसम, दे दो... ।।धृ।।
तुम्हारे गम को अपना गम बना लूँ तो करार आये
तुम्हारा दर्द सीने में छुपा लूं तो करार आये
वो हर शय जो तुम्हें दुख दे, मुझे मेरे सनम दे दो... ।।१।।
शरीके-जिंदगी को क्यों शरीके-गम नहीं करते?
दुखों को बांटकर क्यों इन दुखों को कम नहीं करते?
तड़प इस दिल की थोड़ी सी मुझे मेरे सनम दे दो... ।।२।।
इन आँखों में न अब मुझे को कभी आँसू नजर आयें
सदा हँसती रहे आँखें, सदा ये होंठ मुस्कायें
मुझे अपनी सभी आहें, सभी दर्दो-अलम दे दो... ।।३।।

● राजा मेंहदी अली खान
चित्रपट- आपकी परछाइयाँ
संगीत - मदन मोहन
पडद्यावर - धर्मेंद्र,सुप्रिया

अगर मुझसे मोहब्बत है

काव्य हे आपला अर्थ कधीच सांगत नाही तर ते फक्त अर्थाची दिशा दाखवतं...''

'अगर मुझसे मोहब्बत है...'' हे 'आप की परछाईयां' चित्रपटातलं गाणं मला खूप आवडतं. 'नज्म' या काव्यप्रकारात हे गाणं मोडत असलं तरी उर्दू काव्यात हा रचना प्रकार से मिसरी (तीन ओळींचा शेर असलेली) ग़ज़ल म्हणून पूर्वीच्या काळी प्रचलित होता...

दादऱ्याची डौलदार लय, भैरवीच्या अंगानं जाणारे अर्थवाही सूर, पोषक असा वाद्यमेळ अशी मस्त भट्टी जमली आहे आणि लताबाईंचा सूर म्हणजे तर कहरच... आपल्या प्रियकराला त्यांच्या दुःखात सहभागी करून घेण्याची कळकळीची विनवणी करणाऱ्या प्रेयसीचा पूर्ण समर्पणाचा भाव या गाण्यातून असा काही व्यक्त झाला आहे की, क्या बात है!

● भीमराव पांचाळे